

Lenkovics Barnabás

Válságok, emberi és jogi kihívások

ÖSSZEFOGLALÓ: A tanulmány célja, hogy elgondolkodtasson, hogy segítsen szembenézi az egyes embereket és az emberi jogokat érintő legújabb kihívásokkal. Napjaink három legsúlyosabb válsága: a globális méretű szociális szakadék; a népességszökkenés a gazdag országokban és a túlnépesedés a szegény országokban, valamint a klímakatasztrófa veszélye. Ez a három válság egymást is súlyosbítja, negatív hatásai ma összegződnek és együttesen jelentkeznek. Nagy kérdés, hogy a társadalomtudományok – különösen a közgazdaság- és a jogtudomány – hogyan reagálnak e válságtünetekre, van-e helyes diagnózisuk, netán terápiás javaslatuk? Kell-e önkritikát gyakorolniuk, eddigi tudományos igazságait a valósághoz igazítani? A válaszok keresése halaszthatatlan, a fenntarthatóság és a jövő generációk érdekében.

KULCSSZAVAK: társadalomtudomány, szociális szakadék, népességszökkenés, túlnépesedés,

JEL-KÓDOK: K36, K32, J18, Q58

Egy peches generáció tagja vagyok, mert egy nagy történelmi kísérlet, egy egyenlőségi eszmerendszer, a szocializmus bukása után reményekkel vetettük magunkat a magántulajdoni alapú piacgazdaságba, és most ezek a remények is szertefoszlni látszanak. Egy korábbi írásomban már foglalkoztam e kérdéssel,¹ de még akkor sem gondoltam, hogy a helyzet tovább fokozódhat oly módon, ahogyan azt most naponta megéljük. A globális pénzügyi-gazdasági válságot követően ez most a menekültválság, bevándorlóválság vagy – ahogy a köznyelvben nevezik – migránsválság, sőt a válság helyett a krízis minősítés is használatos.

1 Korunk egymást követő válságait már nem nekem és az én korosztályomnak kell megoldania, hanem az utánunk jövő generációknak. Mégis mély aggodalommal tölt el, hogy mi öregek nem vagyunk-e felelő-

sek a történelmi kudarcokért, a válságok előre látásának és megelőzésének hiányáért? Hiszen a szocialista tervgazdaság története úgy is leírható, mint válságok és reformok sorozata. Ahogyan a kapitalista piacgazdaság is leírható torzulások és korrekciók sorozataként. Az idősebb generációk tehát a reformok és korrekciók terén bőséges tapasztalatokkal rendelkeznek. Most azonban a globális szociális szakadékhoz, elszegényedéshez két további válságnövelő tényező is hozzáadódik: a klímakatasztrófa veszélye egyfelől és a túlnépesedés a legszegényebb országokban másfelől. A három tényező együttes hatásaként kialakuló válsághelyzet méretét és súlyosságát tekintve is nagyobbak tűnik minden eddigi – akár szocialista, akár kapitalista – gazdasági, pénzügyi, vagy akár átfogó ideológiai válságnál. A kezeléséhez sem elegendők sem az eddigi reformok, sem a kiigazítások, korrekciók. Az újfajta válság új megoldást követel. Mert – ahogyan *Albert Einstein* mondta – „egy problémát nem

Levelezési e-cím: lenkovics@mkab.hu

lehet ugyanazzal a gondolkodásmóddal megoldani, amely a problémát előidézte.”

Jelen írás címe e sorsfordító korszakra kíván reflektálni. Az emberi jogok jelzős szerkezet szétválasztása (emberi és jogi) azt jelzi, hogy külön emberi kihívásokkal és külön jogi kihívásokkal is szembe kell nézni, majd ezeket vissza kell csatolni a gazdasági, pénzügyi alapokhoz, hiszen a válság kiváltó okai a természet elsajátításában, a növekedés- és profítkenyszeres termelésben, a gerjesztett fogyasztásban, a javak igazságtalan elosztásában gyökereznek.

A közelmúltban egy konferencián az előadó azzal kezdte, hogy az általános relativizmus miatt a legtermészetesebb és a leginkább egyértelmű intézményeinket is – mint például a házasságot és családot – újra kell gondolnunk. Vissza kell térni az élet természeti alapjaihoz, mert ha eltávolodik tőle az ember, ha szembefordul a természet rendjével, végül önmagával fordul szembe. Ez a fajta paradigmaváltási igény egyre többször, más összefüggésben is felszínre tör, ami a válságból történő kiútkeresés egyik jellemző tünete. A kiútkereséshez (a helyes út megtalálásához, olykor az arra való visszataláláshoz) tág keretet, esélyt és lehetőséget biztosít Magyarország Alaptörvénye, amikor együttélésünk legfontosabb kereteiként a nemzetet és a családot jelöli meg és ezekhez olyan alapvető értékeket rehabilitál, mint a hűség, a hit és a szeretet. Visszaadja a munka és a szellemi teljesítmény rangját, rögzítve, hogy ezek minden ember becsületének és a közösség erejének alapjai. Az elesettek és a szegények megsegítésének kötelességét deklarálva megvédi a szociális jogállam, a társadalmi szolidaritás intézményeit és eddig elért eredményeit. Több évszázad piaccgazdasági tapasztalatait összegezve hangsúlyozza, hogy csak a tisztességes gazdasági verseny feltételeit biztosítja, hogy fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait (Nemzeti Hitvallás és M cikk).

Az igazi kérdés azonban az, hogy a gondolkodásmódban – különösen a leginkább

érintett társadalomtudományok, a közgazdaságtan és a jogtudomány terén – jelentkezett-e és érvényesül-e már ez a régi-új megközelítés és szemléletmód? Ezt vizsgáltam és szeretném illusztrálni a következő közgazdasági és jogi munkák, írások bemutatásával.

2 *Vértesi László* a *Bankok vs Alaptörvény* című tanulmányában az írja,² hogy olyan alapfogalmakat is újra kell gondolni, mint a piaccgazdaság, a szociális felelősségvállás, a vállalkozáshoz való jog, a verseny szabadsága és tisztasága, a fogyasztóvédelem, a gyengébb fél védelme, az állami beavatkozás és a közteherviselés. Alapfogalmak, alapkategóriák, és újra kell definiálni a tartalmukat, indokoltságukat, eszköztárukat, mértéküket stb. Példaként említi ő is a Nemzeti Hitvallás már idézett mondatát: „*Valljuk az elesettek és a szegények megsegítésének parancsát.*” Mihez köthető e maxima? A kapitalizmushoz vagy a szocializmushoz? Piaccgazdasághoz vagy állami tervgazdasághoz? Individuális különbözőség, önzés, gazdagodás, hajsza, verseny, profit, vagy: társadalmi felelősség, szolidaritás, egyenlőség és kiegyenlítés is párosul hozzá? Hasonló módon végig lehetne venni az Alaptörvény sok cikkét és számos intézményét, és a szükséges paradigmaváltás szempontjából elemezni azokat.

Csaba László a *Közzgazdasági unortodoxia vagy heterodoxia* című tanulmányában szintén új kérdésekre keres új válaszokat.³ Az unortodox jelzőt gyakran hallhattuk az elmúlt években a kormányzati politikával és annak egyes jogi cselekvéseivel és jogi megoldásaival összefüggésben. Csaba László a közgazdaságtudományban ezt ennél távolabbra, több szerzőre is visszavezeti. Például *Mahatma Gandhi* vagy *Ernst Schumacher* ökoközzgazdaság-tanát, vagy a buddhizmus természetbarát közgazdaságtanát nem nevezte senki unortodoxnak, hanem alternatív közgazdaságtannak hívták. De ezeket a gondolkodókat is csodabogaraknak tartották saját korukban. A 2008–2009-

es pénzügyi, aztán az abból kinőtt gazdasági és szociális világválság nyomán azonban megsza- porodtak ezek az unortodox, a mainstreamtől eltérő közgazdasági elméletek. *Joseph Stiglitz* a józan ész vezérelte, rugalmas kormánypoli- tikára helyezi a hangsúlyt, ahelyett, hogy a liberális dogmák uralta megkövesedett gon- dolkodásmódba kapaszkodna. *Robert Shiller*: Tőzsdemámor című könyvében a tőzsde ural- ma alóli felszabadulásról ír, *Daron Acemoglu* és *James Robinson* a Mért bukunk el a nem- zetek? című könyvükben pedig a hatalom, a jólét és a szegénység eredetéről írnak. Hason- ló kérdésekkel foglalkozik a lengyel *Grzegorz W. Kolodko* a Megatrendek című művében, és napjaink sztárközgazdája is, *Thomas Piketty* A tőke a 21. században című könyvében egészen más megközelítésben tárgyalja a közgazdasá- gi viszonyokat, mint a hagyományos liberá- lis tankönyvek. Csaba László utóbbiból egy gondolatot kiemel, miszerint az Egyesült Ál- lamok fejlődése történetileg kivételes, és nem általánosítható, holott a washingtoni doktrína modelljeként erőltetik azt szerte a világban.⁴ A vagyoni eloszlását tekintve elemzésében Piketty bebizonyítja, hogy állami újraelosztás nélkül az egyenlőtlenségek folyamatosan nőnek, ami növekvő állami beavatkozást követel. Ezzel szemben az állam kivonulása, a minimális ál- lam, az állam be nem avatkozása, mint meg- határozó elvek, mindenütt újra felerősödtek a reageni és thatcheri neoliberalizmus nyomán. Ha pedig a magára hagyott piac ezt a vagyoni egyenlőtlenséget tovább növeli, hasonlóan az első világháború utáni időszakhoz, megkérdő- jeleződik a demokratikus kapitalizmus. A szél- sőséges egyenlőtlenség, mint ahogy az első világháború utáni történelemből ismerjük, fasizmusba és kommunizmusba torkollott.

3 Óriási veszélyre figyelmeztetnek tehát ezek az új vagy unortodox közgazdaságtani nézetek. Ebben a tekintetben rend- kívül érdekes, hogy a világ közgazdaság-tudo-

mánya mérföldekekkel előtte jár annak a közgazdaságtannak, amit az egyetemeken ma is tanítanak. Holott már létrejött a nem szok- ványos megközelítések sorozata. Ez miért is olyan elgondolkodtató? Vetítsük át a jogra! Hogyha a világban hatalmas intézményrend- szerek torz módon működnek és szélsőséges szakadékot keletkeztetnek szociális és morális értelemben a szegény és a gazdag világ között, és ez mind a jog által kreált, és a jog által fenn- tartott és működtetett intézmények keretében „törvényesen” történik, akkor vajon fenntart- ható-e az a jogrendszer, ami ezeket az intézmé- nyeket létrehozta és működteti? Még kemé- nyebb megfogalmazásban, vajon nem az a jog-e a fő bűnös, amelyik ilyen intézményeket kreál, státuszt biztosít számukra, majd kivált- ságos előnyeiket garantálja, megvédi és fenn- tartja? A változtatásnak vajon nem a jog az akadály? A bemerevedett jogi dogmatika álarc- a mögött valójában nem a dogmákba mere- vedett – globalizálódott – jogfelfogás okozza a világ vesztét? Ilyen értelemben óriási feladat és kihívás magának a jogtudománynak a fogal- mát, a társadalomtudományokhoz való vissza- csatolását meghatározni, hogy az ne önmagá- ban való és ne önmagáért való legyen, ne szakadjon el népesedési, szociológiai, morálfi- lozófiaival vagy az új közgazdaságtani irányzatok- tól. A jognak lépést kell ezekkel tartania, in- tegrálnia kell más társadalomtudományok legújabb eredményeit saját fogalomrendszeré- be, intézményeibe, és azokkal együtt kell vál- toznia. A jó jogalkotó és a jó jog egy lépéssel előbbre tart a világnál, és húzóerőt gyakorol, a szükséges változtatást saját maga generálja. Ehhez képest jelenleg a jog lemaradva kullog a maga – globális gazdasági és pénzügyi érde- kekhez igazított – bemerevedett intézményei- vel és rendszereivel.

Különösen nehéz a lépéstartás vagy még in- kább a lépésváltás a magánjogban, a vagyoni viszonyok jogában, de az alkotmányjogi dog- matikában, a gazdasági alkotmányosság intéz-

ményeiben sem könnyű ez a kérdés, és még tágabb körben a második generációs emberi jogok világában sem az. Sokat hallani az átszervezés, megszorítás, visszavétel, lefaragás és hasonló kifejezéseket. Ez azt jelenti, hogy bár a XX. században eljutott a világ az emberi jogok rendszerében egy olyan szintig, ahol univerzális, egyetemes érvénnyel garantált az egész emberiség számára a gazdasági, szociális és kulturális emberi jog, most viszont a XXI. században elkezdik ezeket leépíteni és visszavenni. Elég csak a munka világára és a munkajogra utalni, hogy illusztráljam a munkás státuszát, különösen a fejlődő országokban. *David C. Korten* a *Tőkés társaságok világalma* című művében írta, hogy az USA-ban 30 dollár egy autógyári szakmunkás órábéré, a Fülöp-szigeteken ugyanazt a munkát végző munkásé pedig 30 cent.⁵ A 30 cent és 30 dollár között százszoros a különbség. És ugyanakkor szerte a világban hirdetjük, hogy az emberi méltóság veleszületett, egyenlő és sérthetetlen. Az emberi személyiség és rang egyenlő. Százszoros materiális különbséggel hogyan lehet ezt összeegyeztetni? Mi lesz akkor, ha a fülöp-szigeteki munkás – méltóságát védve és jogait követelve – oda akar menni, ahol 30 dollár az órabér? Ez kezdődik most egy globális méretű népvándorlás keretében.

4 A materiális javak elosztásának aránytalansága és igazságtalansága ugyanilyen nyilvánvaló szűkebben a pénzügyi szférában is. *Forgács Imre* a *Kiút a káoszból?* A pénzügyi piacok jogának dilemmái című cikkében azt írja, hogy a prudenciális jogi eszközök elégtelenségének, a pénzügyi tömegpusztító fegyverként működő, alig szabályozott, származékos, derivatív értékpapíroknak vagy a gyenge pénzügyi felügyeleti és hitelminősítő tevékenységnek jelentős szerepe volt az összeomlásban, és ma ennek következményeit világszerte az adófizetők kénytelenek viselni.⁶ Tehát az USA-ban a Goldman Sachs omlik

össze, de Magyarországon is 3 millió ember lesz miatta szegényebb, vagy ahogy a magyar mondja: válik földönfutóvá. Most pedig a földönfutó kifejezés szó szerint is értendő, ahogy azt a migrációs helyzet tükrözi. Súlyos feszültségek forrása például, hogy a digitalizált, globálisan működő nemzetközi pénzügyi rendszer szabályozását és ellenőrzését a nemzetállamok jogalkotó és jogalkalmazó szervei egyre kevésbé képesek ellátni. Egyes szakértők úgy vélik, hogy nemcsak új jogszabályokra, nemzetek feletti intézményekre, hanem a pénzügyek új jogelméletére is szükség lenne. Ehhez a pénzügyi piacok működési sajátosságaiból és a jelenlegi szabályozás ellentmondásából kellene kiindulnunk. Már 20 évvel ezelőtt olvastam arról, hogy egy elképesztően nagy szabad pénztömeg méhrajként kering a Föld körüli globális piacon, az elektronikus tőzsdék hálózatán a nap 24 órájában. Bármelyik másodpercben egyetlen klikkeléssel óriási pénztömegek csoportosíthatók át akár a Föld túloldalára vagy a feltörekvő régiókba, vagy onnan Ázsiába, majd Európába. És azért hasonlít egy méhrajhoz, mert ahol virágzó mezőt lát – értsd profitot, hasznot, hozamot – oda lecsap, kiszippantja a nektárt és továbbáll. Ezzel egyrészt a tőzsdei kereskedő és megbízója még gazdagabb lesz, másrészt ahonnan kiszippantotta a jövedelmet, az onnan nagyon hiányzik, és az a terület még szegényebb lesz. Ezt a polgári jogra szokásosan alkalmazott hasonlattal én egy globális Máté-effektusnak nevezem, utalva a Bibliára, miszerint „*akinek van, adatik annak, és még inkább bővülködik* (bővelkedik – a szerk.); *de akinek nincs, attól az is elvételik, amije van*” (Máté, 13:12). Ez a globális pénzügyi intézményrendszer, természetesen tágabban értelmezve, a kereskedelmi, az ipari és a szolgáltatási tőkerendszert is ideértve, úgy működik a világban, hogy akinek van, adatik annak és még gazdagabb lesz, és még inkább bővelkedik. És honnan veszi ezt a gazdagodást? Jó példa erre a nemrégiben megjelent

világbanki jelentés: a világ összlakosságának 1 százaléka birtokolja a világ összvagyonának 50 százalékát. Korábban a Forbes magazin 20/80-as arányról írt, azaz a világ lakosságának 20 százaléka birtokolja a világ összes vagyonának 80 százalékát. A kettő nem zárja ki egymást, legfeljebb a 20/80-on belül az 1/50 még inkább szélsőséges arányszám. Thomas Piketty könyvéből pedig az is kiderül, hogy a világ leggazdagabbjai akkor is gazdagodnak, mégpedig éves átlagban 10 százalék fölött, amikor a világban recesszió van, azaz nincs gazdasági növekedés, vagy éppen csökkenés tapasztalható. Tehát a tőke általános gyarapodásához vagy a materiális javak átlagos növekedéséhez képest 10 százalékkal nagyobb arányban nő a leggazdagabbak vagyona. Ez csak úgy lehetséges, ha olyan jogintézmények, szervezetrendszerek működnek globális méretben, amelyek ezt lehetővé teszik.

Dani Rodrik A globalizáció paradoxona című könyvében⁷ új látásmóddal írja le azt a folyamatot, amit mi eddig fejlődésnek tanítottunk: a WTO, UNCITRAL, UNIDROIT, GATT, IMF és a hasonló szabályozó hatalmak létrejöttét. A nemzetközi egyezmények a globális tőkeozgást és a globális termelést előmozdítandó az aláíró államok részére kötelezettségvállalásként előírták, hogy építsék le a nemzeti jogrendszerükben a hozzájuk mérten erőfölényben lévő nemzetközi tőke és kereskedelem akadályait: a vámokat, illetékeket, járulékokat, természetvédelmi, környezetvédelmi feltételeket, munkavédelmet és olyan szociális terheket, amelyeket a tőke nem szívesen vállal, mert akkor csökken a profitja. A nemzetállamok azért, hogy becsatlakozzanak ezen fejlődés fő áramába – mert egyébként is mindig hisznek az új ideológiákban és a mainstreamben – aláírják ezeket és leépítik, hatályon kívül helyezik a jogrendszerükben a nemzeti önvédelmi eszközöket, feltételeket és garanciákat. Vagyis megerősödik a személytelen, multinacionális, transznacionális, glo-

bális intézményrendszer, immunrendszerét és védekezési mechanizmusait tekintve pedig meggyengül a nemzetállam és a nemzeti jogrendszer. Így lehetséges, hogy az egyik egyre gazdagodik, a másik pedig egyre szegényedik.

És a gazdagodók nem viselnek felelősséget azért, ami a szegényedőknél történik. Az elszegényedésért, a bérrabszolgaságért, az adórszolgáltatásért, az adórszolgáltatásért. Ez az igazi pénzügyi tömegpusztító fegyver, a reáliáktól elszakadt, a konstruált derivatív termékek mesterséges piaca. Erre példa a devizaalapú fogyasztói kölcsönszerződés, mint pénzügyi termék is. Magyarországon nyolcszáz ezer ilyen szerződés kötött, ebből négy-öt száz ezer család tíz, tizenöt vagy húsz évet effektíve elveszített az életéből, mert az másról sem szól, mint hogy visszafizesse a kölcsönt, ami most már többszöröse a kezdeti tőketartozásnak.

5 *Buda Lorina* Az európai unió pénzügyi felügyeleti rendszerének átalakulása és a bankunió létrehozásának bemutatása című cikkében azt írja, hogy „*mivel az EU nem volt felkészülve a válságkezelésre, a kezdeti pénzügyi válság napjainkra reálgazdasági és politikai válsággá alakult.*”⁸ Itt még a 2008-as pénzügyi válságra utal, nem a mostani migráns válságra. Ebből legfeljebb azt az általánosított következtetést vonhatjuk le, hogy az EU semmilyen válságra sincs felkészülve. Az EU egy eszményinek vélt európai uniós közös piacból kinőtt integrációt, föderációt képzel el a jövőben. Ez kísértetiesen hasonlít az általunk megélt szocializmus eszméjére, ahol mindig azt hirdették, hogy a fejlett szocializmus és a kommunizmus irányába egyenes vonalú töretlen fejlődéssel haladunk. Míg végül kiderült, hogy az egész, egy embereken végzett kísérlet volt, ami nem sikerült. De a csőd kezelésére a szocializmus sem volt felkészülve, pontosan amiatt a téveszme miatt, hogy egy egyenes vonalú töretlen fejlődés útján halad, az egyetlen lehetséges jövő, a kommunizmus felé.

A szerző *Jean-Pisany Ferry* trilemmájáról is ír, úgymint (1) az együttes felelősségvállalás tilalma a magáncsődekért vagy magáncégek csődjéért, (2) monetáris finanszírozás tilalma, azaz nem lehet megmenteni magáncéget, bankokat közpénzből, (3) bankok és az államok közötti pénzügyi interdependencia, vagyis a kölcsönös függés. Csakhogy ez a harmadik feltétel az előző kettővel nem egyeztethető össze. Mert ha kölcsönös függésben van az állam és a pénzügyi szektor, akkor az állam kénytelen beavatkozni is – mint például a devizaadósok megmentése kapcsán –, mert a szociális elnyomódás és földönfutóvá válás miatt olyan óriási szociális teher zuhanna rá, amit nem tudna elviselni, így tehát kénytelen beavatkozni és visszahárítani valamit arra a bankszektorra, amelyik ezt a terméket piacra dobta.

Az EUMSZ 125. cikke szerint nem felel az unió a tagállamok központi kormányzatának, regionális és helyi közigazgatási szerveinek, közjogi testületeinek, egyéb közintézményeinek vagy közvállalkozásainak kötelezettségeiért, nem vállalja át azokat. A tagállamok sem felelnek egy másik tagállam központi kormányzatának regionális vagy helyi közigazgatási szerveinek, közjogi testületeinek egyéb közintézményeinek vagy közvállalkozásainak kötelezettségeiért és nem vállalják át azokat. Az Európai Központi Bank, illetve a tagállamok központi bankjai sem vásárolhatnak tehát adósságinstrumentumokat, az enyhítés azonban már megmutatkozik. Az Európai Központi Bank vásárolhat válságba került tagállami államkötvényeket. *„A pénzügyi válság egyik oka egy a makroszintű kockázatokat figyelemmel kísérő testület hiánya volt. Nem volt senki, aki a kollektív magatartás által kiváltott kockázatokra felhívta volna a figyelmet.”* Az összegzésben Buda Lorina azt írja, hogy „az Európai Unióban véghezvitt válságkezelés jóval túlmutat a válságon, magát az EU hosszú távú jövőjét formálja aktívan. Az eddig meghozott válságkezelő intézkedések olyan

intézményi reformokat indítottak el, amelyek szükségszerűek voltak ahhoz, hogy a válság ne döntse össze kártyavárként az egész uniót. Ezzel azonban egy olyan pályára állították az integráció fejlődését, ami még koránt sincs befejezve, és jóval túlmutat a válság véget érésén is. Természetesen ehhez arra lenne szükség, hogy közös legyen a cél az EU államai, de legalábbis az eurózóna tagországai között. E cél egyértelmű meghatározására eddig még nem került sor.”¹⁰ Az jelzésértékű, hogy az Európai Unió szintjén milyen válságkezelési kísérletek történtek. Egy másik példával illusztrálva a szigorú elvek puhulását, megemlítendő a ciprusi pénzügyi válság, ahol első ízben a korábbi bankkonszolidáció helyett – ami alatt eddig azt értettük, hogy állami költségvetési pénzből kihúzták a szakadékból a válságba csúszott bankot – más utat választottak. Többek között azért, mert az Egyesült Államokban az az abszurditás is előfordult, hogy a konszolidációs összegből extra prémiumot fizettek a vezérigazgatónak, aki csődbe vitte a bankot. Ez sokak jogos felháborodását váltotta ki, és fordulat következett. Most először a bank részvényesei veszítették el a részvényeik értékét. A tulajdonosok viselik tehát a banki csőd kockázatát, de ha a részvények erre nem elegendők, második körben viselik a betétesek. Nemcsak a befektetők, hanem a betétesek is. Megjegyzem, a ciprusi bankokban 30–60 százalékos körüli arányban külföldi betétesek voltak. Magyarországon most hasonló kérdéseket vetett fel a bedőlt brókercégek, kisbankok esete. Mit tehetnek a betétesek? Az országos betétbiztosítási alap 30 millió forintig megtéríti a veszteséget. Valójában a szektor tagjai között terítik szét a kockázatot. Végző fokon minden kisbetétes, akinek a bankja nem ment csődbe, viseli a csődbe ment bankok betéteseinek kifizetett kárt. A befektetők azonban nem élveznek ekkora védelmet, ők több kockázatot vállaltak, viseljenek nagyobb veszteséget. A Befektetővédelmi Alap legfeljebb húszezer

euróig (mintegy 6 millió forint) téríti meg a kárt. De mi van akkor, hogy ha a bank is végez befektetési tevékenységet, a befektetési cég, bróker cég pedig betétet is gyűjt? Átszíneződik a rendszer, mert a felügyelet és a jogi szabályozás ezt a keveredést nem akadályozza meg és nem olyan hatékony a felügyelet, hogy időben el tudja hártani az összeomlást. Ilyenkor méltók arra a megkárosított befektetők, hogy betétes védelemben részesüljenek? De mennyien? Csak egy intézmény, vagy az összes? Hogyan határozzuk meg az alanyi kört? Diszkriminatív vagy nem diszkriminatív? Pozitív diszkrimináció vagy negatív? Megannyi új kérdés, új válaszokra várva!

6 A közpénzek védelméhez kapcsolódik az Alkotmánybíróság egyik határozata a „férfi 40” nyugdíjkorhatárról szóló népszavazási ügyben [28/2015. (IX. 24.) ABh.]: az Alaptörvény *N*) cikke tartalmazza a költségvetési egyensúly alkotmányos követelményét. A rendszerváltást követő 20 év negatív tapasztalata keményen beleírta az Alaptörvénybe az alkotmányos költségvetési korlátot. A harmadik bekezdése úgy szól, hogy az Alkotmánybíróság, a bíróságok és az összes többi állami szerv döntései során köteles figyelemmel lenni a költségvetési egyensúlyra. Nem engedhet olyan lépést, ami a költségvetési egyensúly dominószerű bedőlésével vagy annak akár csak a veszélyével járna.

Még néhány alkotmánybírósági ügygel kívánom a továbbiakban illusztrálni az eddig felvázolt válságtüneteket, alapkategóriákat, és az azokra adott válaszokat. Az egyik az úgynevezett takarékszövetkezeti integráció ügye [20/2014. (VII. 3.) AB-határozat]. A pénzügyi szektor a gazdasági rendszernek, mint a társadalom nagy alrendszerének, a materiális javak előállítójának egyik szegmense. A pénzügyi szektor finanszírozza a gazdaságot, a gazdaság motorjaként is szokás emlegetni. A pénzügyi stabilitás tehát egyértelműen a gazdasági sta-

bilitás előfeltétele. Ugyanakkor a nemzetközi multinacionális, transznacionális bankhálózatokon keresztül egy távoli válság is begyűrűzik a nemzeti bank- és pénzügyi rendszerbe, holott itt egyébként maximális erőfeszítéseket tesznek, hogy ez ne történjen meg. Sok szakértő állítja, hogy Magyarországon úgynevezett túlbanksítás és túlnemzetköziesedés történt. Míg a szocializmusban túllálmósítás volt, utána pedig jött a túlprivatizálás, most valamiféle történelmi egyensúlykeresés jegyében folyik a helyes arány és mérték megtalálása, a „túl”-nak a korrekciója. Egy ilyen szegmens a takarékszövetkezeti szektor a pénzügyi rendszeren, mint gazdasági alrendszeren belül. 10–15 százaléka részaránya a pénzügyi rendszerben, tehát nem túl számottevő. Szerepe viszont lényegesen nagyobb a falvak lakosságának nyújtott pénzügyi szolgáltatások, a vidéki, különösen a mezőgazdasági mikro-, kis- és közepes vállalkozások finanszírozása terén. Megjelenik tehát egy gazdaság- és szociálpolitikai állami szándék, és azt az állam megpróbálja törvényhozással megvalósítani, jöllehet a végrehajtó hatalmi ág feladata és kormányzati intézkedés lenne az igazi eszköze, de a kormányzat ezt törvényhozás nélkül nem tudja megtenni. Ezért lényegében a végrehajtó hatalmi ág a törvényhozás eszközét kéri és veszi igénybe, majd az meg is alkotja ezeket a törvényeket. Feltéve, hogy kétharmados szavazati arányt kívánó törvényeknél megvan ez a többsége.

Az állam gazdasági szerepvállalásának ma tapasztalható korrekciós lépései a globális válság tüneteivel szembeni nemzetállami önvédelmi technikák és taktikák keresésével – mint legújabb történelmi kényszerekkel – magyarázhatók.

7 Ezen a ponton a globális válsággal összefüggésben még egy dolgot ide kell kapcsolni. *Csányi Vilmos* etológus professzor a 7,5 milliárd ember természetellenes című cikkében¹¹ utal az ökológiai lábnyom problé-

májára. 2015-ben január 1-jétől augusztus 13-ig elfogyasztottuk az egy évre általunk elfogyasztható megújuló javak mennyiségét. Augusztus 14-től december 31-ig már a jövő évit fogyasztjuk, azaz a jövő generációk életfeltételeit éljük fel. Tudósok azt is kiszámolták, hogy az általános jóléti társadalmak átlagos életnívóján a Föld, ami az ökológiai életfeltételeket nyújtja, 2,5 milliárd ember eltartására képes. 7,5 milliárd emberre szétosztva fele, harmada, negyede életszínvonalon lenne szabad csak élni, pazarló fogyasztás és luxus helyett szerény, visszafogott, természetes életmóddal és életvitellel. Ez teljesen ellentmond mindenféle közgazdaságtannak, amelyik GDP-ben, nemzeti jövedelemben, egy főre eső fogyasztásban, termelésbővülésben, kiskereskedelmi indexnövekedésben és hasonlóknak méri a fejlődést, amelyek ma az országok fejlettségnek mutatószámai.

Holott e helyett létezik másfajta számítási mód is, az úgynevezett boldogságindex. (*Happy Planet Index*). Ötlete a világ egyik legszegényebb országától, Bhutánból származik. Jól illusztrálja a GDP és a boldogság szintje közötti szakadékot az az aforizma, miszerint a fejlődő világban ne igyunk vizet, míg a fejlett világban ne vegyünk levegőt. Ennek a feloldását célozza a boldogságindex, úgy, hogy a gazdasági mutatók helyett más értékeket vesz számításba. Például a tiszta ivóvizet, a tiszta levegőt, a mérgezetlen termőtalajt, az egészséges élelmiszereket és húskészítményeket, a friss zöldséget és gyümölcsöt, a családi és szociális kapcsolati hálót, az egyént megtartó kis közösségeket. Jólét helyett a jóllétet, aminek feltételei ma még sok szegény országban is adóttak. Ugyanakkor 2013-ban az első tíz helyezett csupa olyan jóléti jogállam (például Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország, Svájc stb.), ahol az ipari (civilizációs) és a természeti gazdaságot sikerült fenntartható egyensúlyba hozni. Visszacsatolva a fenntarthatóság gondolatát az előbbi globális, szociális szakadék-

hoz – ami közgazdasági, pénzügyi, szociális, morális értelemben egyaránt fenntarthatatlan –, nagymértékben hozzájárul ehhez a túlnépesedésből is adódó klímakatasztrófa veszélye és az úgynevezett klímamenekültek népvándorlása. Ahol elfogy a víz, kiég a legelő, eltüzelik a maradék erdőt is, ott nincs életfeltétel, onnan százezrek, milliók kerekednek fel, mint a nagy népvándorlások idején.

8

Elgondolkodtató, hogy miért éppen a keresztény Európától akarnak a legtöbben segítséget kérni? Miért Európában a legfejlettebbek a szociális ellátórendszerek, a nagy társadalmi szolidaritási intézmények? És ha már itt vannak, miért kell számolni éppen a befogadójukkal szembeni terrorizmusveszély fokozódásával? Miért nem tudnak integrálódni? Nagyon bonyolult helyzetekben nagyon egyszerű kérdéseket kell feltenni, akár klímaváltozásról, akár szociális elszegényedésről, akár népvándorlásról van szó, mert a nagyon egyszerű kérdésekre könnyebb nagyon egyszerű válaszokat találni. Az integrációnak szigorú feltételeket kell szabni, a jogok mellé, így a menekültjogok mellé is befogadó közösségi, azaz nemzetállami kötelezettségeket kell párosítani, és a törvényeket be kell tartani és tartatni. Ennek hiányában *Samuel P. Huntington* jóslata, a Civilizációk összecsapása fenyeget.¹² A szegény állam polgára eljut a jóléti jogállamba és a jóléti jogairól neki kiállított emberi jogi és jogállami csekket megpróbálja beváltani. És akkor felmerül a kérdés, hogy hol a fedezet, ki teremtsen elő a fedezetet? Európa kétszáz éves fejlődés eredményeként halmozott fel olyan tartalékokat, fedezetet, amiből a jóléti jogállamot fedezi és garantálni tudja azt a jövő generációi – értsd: a saját gyermekei, unokái – számára. De vajon tudja-e azonos, vagy még nagyobb létszámú bevándorlónak is garantálni? Vagy azt föléli pár év alatt, miközben a teljesítménye és annak a hozadéka mélyen alatta marad az eddigieknek. Azután miből fogja azt pótolni? Ezek napjaink

óriási emberi és jogi kihívásai, különösen a válságkezelő nemzetállamok tekintetében.

9 A 8/2014 (III.20.) AB-határozat értelmében a *clausula rebus sic stantibus* elve a válságkezelés egyik alkotmányos eszközének példája. Az állam törvénnyel beavatkozik tömeges magánszerződésekbe, ugyanazon feltételekkel, mint a régi Ptk. 241. §-a tette lehetővé a bíróság számára: előre nem látható, nagyarányú változás és súlyos érdekegyensúly esetén. Ekkor az érdekegyensúlyt, értékegyensúlyt a bíróság helyreállítja, ha maguk a felek szerződésmódosítással nem tudták azt helyreállítani. Ugyanezt teheti meg normatív eszközzel, törvénnyel a törvényhozó hatalmi ág is. Az egyes szerződésekbe az egyes bíró avatkozhat be, a megborult érdekegyensúlyt helyreállítandó a szerződési igazságosság elve alapján. A nagy tömegű összes szerződésbe pedig a jogalkotó avatkozik be normatív eszközzel.

A 34/2014 (XI.14.) AB-határozat az úgynevezett devizahatározat. Az ügy háttere, hogy maga a Kúria is kimondta jogegységi határozatában, hogy a harmadik hatalmi ág két fél peres vitájának megoldásán keresztül ezt a súlyos és tömeges problémát kezelni nem tudja. Normatív beavatkozásra van szükség. Itt megjegyzem, hogy ennek alapjait már a 32/1991. (VI. 6.) AB-határozatban lerakta az Alkotmánybíróság, amikor az úgynevezett OTP kamattámogatásos lakáskölcsönöknél ugyanezeket az elvi megfontolásokat követte.

A látszólag magánjogi jellegű devizaalapú fogyasztói kölcsönszerződések mögött számos magánjogon – sőt jogon – túli körülmény játszott meghatározó szerepet:

- sok szabad pénzeszköz a gazdag, megtakarító országokban, pénzügyi kihelyezési nyomás a multinacionális bankszektor oldalán;
- erős, részben gerjesztett hiteligeny a szegény országokban;
- nemzeti (központi) banki beavatkozások,

árfolyam- és kamatpolitikai intézkedések, hullámzó keresztárfolyamok;

- kormányzati beavatkozás a nemzeti valuta árfolyamába import vagy export korlátozása vagy bővítése céljából;
- kormányzati pénzügyi beavatkozás költségvetési megtakarítás céljával (szociális célzatú kamattámogatás megszüntetése);
- globális pénzügyi válság, a „menekülő valuták” nagy arányú felértékelődése;
- a begyűrűző gazdasági válság miatt a nemzeti valuta értékvesztése.

Lehetne még említeni a kormányzati és bankszektor általi marketing- és reklámnyomást, amivel a kihagyhatatlan olcsó hitelekbe terelték be és át a kellő fedezet nélkül is („felülkötve”) eladósodó emberek százazait. A devizában kirótt, de forintban lerótt hitelt maguk az adósok forintban, de devizára átszámítva törlesztették. A banki devizalikviditások forintra, forintlikviditások devizára való oda-visszakonvertálásának banki háttérműveleteit (banküzemi technológia) a banki ügyintézők, ügynökök és az adósok sem látták át. Ha az árfolyamkockázat mértékét a banki kockázat-elemzők (rizikómenedzserek) sem mérhették fel, ugyanez hogyan lett volna elvárható a spekulációs ügyletekben járatlan (sőt sokszor tudatlan) adósoktól? Hasonló súlyú körülmények közegében beszélhetünk-e még egyenjogú és mellérendelt felek konszenzusáról (jól megfontolt akaratnyilatkozatok egybehangzásáról), szerződésről, ami a felek érdekegyensúlyát, szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékegyensúlyát, az elvárt nyertes-nyertes pozíciót rögzíti? Avagy ezek szerencseszerződések voltak, amelyekben az egyik fél nyertes, a másik vesztes lehetett? A kormányzati és a pénzügyi erőfölény, a közhatalmi és a gazdasági-pénzügyi hatalmi befolyásolás miatt beszélhetünk-e még itt magánjogról egyáltalán és ha igen milyen arányban? E súlyos kérdésekre meg kell találni a választ, hogy a kialakult helyzet ne ismétlődhessen

meg, hasonló nem várt meglepetések ne érjenek bennünket.

10 Zárásként következzen egy hasonlat az előbbiekhöz. Mikor valamelyik nagy autógyár járműveiben meghibásodik egy fontos alkatrész, és kiderül, hogy gyári hiba okozta, akkor millió számra rendelik vissza az autókat és cserélik ki bennük a hibás alkatrészt. A devizaalapú kölcsönszerződésről is volt olyan nézet, hogy az is egy termék, egy pénzügyi termék, egy senki által addig nem ismert, a jog nyelvén atipikus vagy szokatlan, rendkívüli szerződéses megoldás. Nem látta át senki, hogy mekkora kockázatot vállal, ha alá is írta a kockázatfeltárányilatkozatot. Mert valójában csak öt év múlva derült ki, mit is jelentett az a kockázat, amikor kétszeresre emelkedett a tőketartozás és a havi törlesztőrészlet is. Ezeket a szerződéseket, mint pénzügyi termékeket, az ügynökök – akik a minél nagyobb szerződéskötés számban voltak érdekeltek –, jutalék fejében „eladták” az embereknek. Ezeket a szerződéseket jogászok ezrei foglalták írásba és látták el szárazbélyegzővel. Ezeknek a szerződéseknél a fedezeteként közjegyzők hivatalos közokiratba foglalva jegyeztették be a jelzálogjogot, lakásra és egyéb értékes ingatlanra egyaránt. Az egész jogász társadalom közreműködött az elterjesztésében. Valami olyannak a terjesztésében, amiről még a pénzügyi szakma szakemberei sem tudták pontosan, hogy mi is az. Ezek a körülmények ott voltak a mögött a törvényhozói döntés mögött, amit az Alkotmánybíróság a fenti határozatában vizsgált és jóváhagyott. Más megközelítésben azt mondhatjuk, hogy azonnali, kormányzati beavatkozást igénylő helyzet alakult ki. A harmadik hatalmi ág nem tudta kezelni a tömeges problémát,

a kormány törvényhozás nélkül nem tudott lépni, így törvények láncolatát kellett kidolgozni gyors ütemben. A gyors munka persze sose jó. Így ez is tele volt hibával, hézaggal, ellentmondással, viszont a helyzet azonnali cselekvést igényelt. Ha például egy gyermeknek meghal a szülője, akkor részére azonnal ideiglenes gondnokot, a vagyonára zárgondnokot kell kirendelni. Ezt azonnali beavatkozást igénylő élethelyzetnek mondjuk. Ugyanez a helyzet a pénzügyi szektorban, egy több százézes szerződéses tömegben, és ugyanez történik a törvényhozás eszközével a közjogban. Az Alkotmánybíróságnak pedig az alkotmányjogi dogmatika alapján kellett azt mondania, hogy azonnali beavatkozást igénylő szükséghelyzetben a rendkívüli megoldások alkotmányosan elfogadhatóak. Ehhez bizonyult jó alapnak az Alaptörvény M) cikk (2) bekezdése.

Ezek jól illusztrálják azokat a gazdasági, társadalmi és környezeti kríziseket, emberi és jogi kihívásokat, amelyek állandó jelleggel áthatják mindennapjainkat. A globális szociális szakadékok, a túlnépesedésből adódó népvándorlás és a klímakatasztrófa veszélye együtthatásaként a szükséghelyzet is globális méretű. Nemzeti és nemzetközi szinten is keressük a válságkezelés eszközeit, de még nagyon hosszú folyamat elébe nézünk, amiben az eljövendő generációkra hárul a legnagyobb és legnehezebb feladat. A múlt és a jelen hibáira is tekintettel maguknak kell megtalálniuk a fenntartható fejlődés, az élhetőbb élet, a saját boldogulásuk útját. Kudarcainkból okulva, tapasztalati tudásunkat átadva talán mi is tudunk nekik segíteni egy a jelenleginél ésszerűbb és igazságosabb (globális) világrend alapjainak lerakásában, a javak és jogok ennek megfelelő újraelosztásában.

JEGYZETEK

¹ Lenkovics Barnabás: Konvergencia a szakadékban, in Bihari Mihály – Patyi András (szerk.): Ünnepi

kötet Szalay Gyula tiszteletére, 65. születésnapjára, 2010, Universitas-Győr, Győr.

- ² Vértesi László: Bankok vs. Alaptörvény. In: Jogelméleti Szemle, 2013/3. szám, 123–130. o.
- ³ Csaba László: Közgazdasági unortodoxia vagy heterodoxia? In: Jogtudományi Közlöny, 2015/9. szám, 415–420. o.
- ⁴ Erről lásd MELLÁR TAMÁS: A liberális gazdasági doktrína tündöklése és ...? Polgári szemle, 2007/11. szám
- ⁵ Kortzen, David C.: Tőkés társaságok világalma, 1996, Kapu Kiadó, Budapest
- ⁶ Forgács Imre: Kiút a káoszról? A pénzügyi piacok jogának dilemmái, in Jogtudományi Közlöny, 2015/1. szám. 27–36. oldal
- ⁷ Rodrik, Dani: A globalizáció paradoxona, 2014, Corvina Kiadó, Budapest, 389 oldal, hasonlóan
- Tóth Benedek: A jog és a gazdaság megváltozó viszonyrendszere. Európai Jog 2013/5. szám 1–16. oldal
- ⁸ Buda Lorina: Az európai unió pénzügyi felügyeleti rendszerének átalakulása és a bankunió létrehozásának bemutatása, 111. o. http://uni-nke.hu/uploads/media_items/az-europai-unio-penzugyi-felugyeleti-rendszerek-atalakulasa-es-a-bankunio-letrehozasanak-bemutatasa.original.pdf, 2015.10.04.
- ⁹ Uo. 116. oldal
- ¹⁰ Uo. 122. oldal
- ¹¹ Magyar Narancs, 2015. május 28. 41–44. oldal
- ¹² Huntington, Samuel P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005.

IRODALOM

- BUDA L. (2015): Az európai unió pénzügyi felügyeleti rendszerének átalakulása és a bankunió létrehozásának bemutatása, 111. o. http://uni-nke.hu/uploads/media_items/az-europai-unio-penzugyi-felugyeleti-rendszerek-atalakulasa-es-a-bankunio-letrehozasanak-bemutatasa.original.pdf, 2015.10.04.
- CSABA L. (2015): Közgazdasági unortodoxia vagy heterodoxia, In Jogtudományi Közlöny, 2015/9. szám, megjelenés alatt
- FORGÁCS I. (2015): Kiút a káoszról? A pénzügyi piacok jogának dilemmái, In Jogtudományi Közlöny, 2015/1. szám, 27–35. oldal
- HUNTINGTON, S. P. (2005): A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, 2005. Európa Könyvkiadó. Budapest
- KORTZEN, D. C. (1996): Tőkés társaságok világalma. 1996, Kapu Kiadó. Budapest
- LENKOVICS B.: Konvergencia a szakadékban, in Bihari Mihály – Patyi András (szerk.): Ünnepi kötet Szalay Gyula tiszteletére, 65. születésnapjára, 2010, Universitas-Győr, Győr
- RODRIK, D. (2014): A globalizáció paradoxona. 2014, Corvina Kiadó. Budapest
- VÉRTESI L. (2013): Bankok vs. Alaptörvény, In Jogelméleti Szemle, 2013/3. szám, 123–130. oldal
- 20/2014. (VII. 3.) AB-határozat
- 8/2014 (III.20.) AB-határozat
- 34/2014 (XI.14.) AB-határozat